

Dalby kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

MAX LASERNA 2016-02-25

Max Laserna
Byggnadsantikvarie

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Dalby kyrka

Dalby församling, Torna kontrakt, Lunds stift,
Dalby socken, Dalby 90:1, Lunds kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Dalby kyrka ligger högt belägen på kanten av en av Romeleåsens utlöpare omkring en mil sydost om Lund med vida utsikt västerut över den bördiga Lundaslätten. Området utgörs av en rik kulturbygd med flera registrerade gravfält och andra fornlämningar. Kring byn finns även flera värdefulla naturområden. Strax nordväst om samhället ligger Skånes äldsta nationalpark, Dalby Söderskog, som inrättades 1918 för att bevara vad man då trodde var en sydsvensk urskog. I själva verket tillhörde skogsområdet klostret och fungerade under medeltiden som betesmark för hästuppfödning, eller möjligen som jaktpark. Området kring Dalby har historiskt sett styrts av kyrkan och av kronan. Till församlingen hör även de närbelägna medeltidskyrkorna Bonderup och Hällestad.

Ytterst lite är känt om Dalby före 1000-talets första hälft, då de byggnader som tolkats som en kungsgård uppfördes. Adam av Bremen benämner i sin kyrkohistoria från

*Flygbild över Dalby tagen från väster med Dalby kungsgård och kyrkan i förgrunden.
Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.*

slutet av 1000-talet platsen som Dalboia, vilket tros vara en pluralform som alltså ska utläsas "Dalbyarna". Dalby bestod då av två byalag: Norrejord och Söderjord, vilka delades av markerna som tillhörde Dalby kungsgård (före reformationen, Dalby kloster). Benämningen på de två byalagen återfinns i de äldsta bevarande kartorna över Dalby från 1719 och 1787. I de Skånska annalerna från 1388 står att den 28 juni "brann hela Dalby kloster och hela sockenkyrkan och halva klosterkyrkan och förstördes byns två delar".

Intäktsboken från 1530–31 redovisar 34 gårdar och 6 fästor (mindre gårdar), vilket innebär att Dalby kyrkby var omkring tre gånger så stor som en normal skånsk kyrkby under 1500-talet.

Storskifteskartan från 1787 visar att kungsgårdens markområden intill kyrkan och kyrkogården i sydväst upptog omkring en tredjedel av den totala bytomten. I byn fanns både skola, gästgiveri och tingshus.

1822 enskiftades Dalby och enbart 10 av gårdarna blev kvar inne i byn. Under seklet utvecklades Dalby till ett handelscentrum för hantverkare och köpmän. 1892 nåddes byn av järnvägen från Malmö till Tomelilla som drogs ett stycke söder om bykärnan. I anslutning till järnvägen växte ett stationssamhälle fram kring med industribyggnader i för tiden karaktäristisk skånsk tegelarkitektur. Järnvägen lades ner 1970 för persontrafik och 1983 för godstrafik.

Byns äldsta delar ligger öster och nordost om kyrkan och utgörs i huvudsak av byggnader uppförda under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Längs den norra delen, den så kallade Trekanten (busstorget), ligger den gamla folkskolan från 1865 och längs den östra sidan Mellersta skolan från 1901 som idag fungerar som fritidsgård. Strax söder ligger gästgiveriet och det gamla tingshuset. Det gamla skjutsstallet från 1907 intill tingshuset hyser sedan 2000 Dalby bibliotek och medborgarkontor.

Kungsgården väster och norr om kyrkan skyddas sedan 1935 som statligt byggnadsminne och utgör tillsammans med kyrkan byns fond åt väster. Till gården hör böningshus, brygghus, magasin och andra ekonomibyggnader. Mangårdsbyggnaden som uppfördes på 1200-talet är idag Skånes äldsta bebodda hus.

Dalby kungsgårds manbyggnad – Skånes äldsta bebodda hus.

Kyrkobyggnaden

Dalby kyrka har en komplex byggnadshistoria och trots att åtskilliga och omfattande forskningsinsatser genomförts återstår mycket att utreda. Huvuddragen i byggnadsutvecklingen har emellertid kunnat fastställas med relativt stor säkerhet.

Dalby kyrka brukar dateras till 1060 och uppfördes som biskopskyrka av den danske kungen Svend Estridsen som en följd av hans kyrkoorganisatoriska reform, vilken innebar att riket delades i nio stift. Dalby var då domkyrka åt den tyska biskopen Egi-
no. Kyrkan uppfördes sannolikt som en basilika med ett smalare rakslutat kor i öster och västavslutning. Långhuset bestod av ett högt mittskepp med arkader och klere-
storium (fönstervåningen i mittskeppets högvägg) och lägre sidoskepp med portaler
åt söder och norr. Rester av blytak har återfunnits vid utgrävningar på kyrkogården
vilket tyder på att kyrkans tak ursprungligen var täckta med blyplåt. Kyrkorummet var
antingen öppet upp till takstolarna eller hade ett plant trätak. Möjligen föregicks den
nuvarande stenkyrkan av en stavkyrka i trä. Några spår av en sådan kyrka har emeller-
tid inte kunnat beläggas.

1066 flyttade biskop Egi-
no till Lund för att ta vid när den engelske biskopen Henrik
avlidit. Dalby kyrka förlorade därmed sin ställning som biskopskyrka och blev istället
klosterkyrka till det kloster som växte fram i anslutning till kyrkan.

Omkring 1080 avled Sven Estridsens son, kung Harald Hen, och begravdes i Dalby.
Mellan åren 1080 och 1086 var kung Knut den helige beskyddare av Dalby kloster.
Knut den helige lär bland annat ha skänkt en väldig rund bronskrona med formen av
en stadsmur med torn och portar till kyrkan. Troligen var det även han som skänkte
den så kallade Dalbyboken, ett evangelium präntat på pergament med målade bilder av
de fyra evangelisterna. Boken är troligen Danmarks äldsta bevarade handskrift och
förvaras idag i Köpenhamn.

Under 1100-talet fortsatte arbetena på kyrkan och omkring 1130 revs delar av västra
gaveln och ett nytt västverk byggdes som flankerades av två trapporn. Långhuset
kortades då med en arkadbåge åt väster. Västverket omfattade minst två våningar med
valvslogen förhall i bottenvåningen som tidigare fungerat som krypta. Anledningen till
att västverket byggdes om så pass tidigt kan ha berott på övergången från biskopskyr-
ka till klosterkyrka. Spår i murverket tyder på att det kan ha funnits en svalgång som
ledde från kungsgården väster om kyrkan direkt till våningen ovanför förhallen, vilken
kan ha fungerat som kunglig loge.

Runt år 1200 uppfördes en lektoriemur mellan långhuset och koret, för att dela av
klostrets del i öster från församlingskyrkan i väster. Troligen började klostret norr om
kyrkan byggas i samband med detta. Ett kor med absid uppfördes åt öster, sannolikt
för att skapa mer plats åt agustinerorden.

Vid seklets mitt valvslogs kyrkans östra delar, mitt- och sidoskepp samt kor. Tegel-
pilastrar murades vid varannan av arkadpelarna för att bära upp valven. Vid samma
tidpunkt byggdes även västverket om och ett kraftigt kvadratisk torn uppfördes över

förhallen och västverket. Det tidigare smala tornet hade då rivits eller möjligen rasat. Två murpelare byggdes i förhallen för att bära upp tornkonstruktionen. På pelarnas hörnkedjor finns stenhuggarmärke i form av en korstriangel, vilka är desamma som förkommer i Lunds domkyrka. Medeltidsarkeologen Erik Cinthio har daterat korstriangeln till omkring 1250. En murverksundersökning som utfördes 1977 tyder på att tornets västra mur senare rasade och skadade delar av västverket. En innervägg fick då ny funktion som yttermur och de södra och norra murarna försågs med gavlar. Tornet fick därmed sin nuvarande utformning.

Kyrkan fotograferad 1877. De vita skällningarna längs tegeltakens kanter skvallrar om att taken var understrukna. (ATA)

Vapenhuset daterades vid en murverksundersökning 1987 till slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet och är uppfört på grundmurarna till västverkets tidigare sydtorn. Dagens vapenhus har en våning och vind. Spår av tidigare våningsplan och fönster tyder på att vapenhuset sannolikt var åtminstone en våning högre då det byggdes.

1388 var elden lös i Dalby och både kyrkan, klostret och byn skadades. I mitten av 1400-talet skadades kyrkan ytterligare vid den svenske kungen Karl Knutssons härjningar i Skåne.

Året efter reformationen i Danmark, det vill säga 1537, drogs klostret in till kronan. Underhållet av den stora kyrkan föll då helt på församlingen. Efter detta lär kyrkan ha utsatts för flertalet härjningar och ödeläggelse. 1645 brändes Dalby i Horns krig. Det är möjligt att det norra sidoskeppet och de två klosterlängorna revs i samband med detta. Karl XI befallde 1686 att absiden i Dalby skulle rivas och att materialet skulle transporteras till Malmö där den tyska kyrkan höll på att uppföras. Troligen revs då även koret.

Vid sin skånska resa 1749 skrev Carl von Linné om Dalby kyrka: "Altaret i Kyrkan med de derjämte stående pelare woro af marmor. Funten war stor och präktig af cote quartzola uthuggen på gammalt sätt". Vidare fanns munkstolar, stora gamla träbilder och andra "Påfwiska reliquier".

Kyrkan fick sitt nuvarande utseende 1758, efter reparationsarbeten föranledda av att östra gaveln hade rasat två år tidigare. Koret försågs med ny altarpupp och kyrkorummet fick troligen även delvis ny bänkinredning. Sakristian inreddes på sin nuvaran-

Kyrkorummet fotograferat strax innan restaureringen 1892. Notera dopfontens placering i nordöstra hörnet bakom predikstolen. (ATA)

de plats i den östra delen av det södra sidoskeppet. Tornets blytak togs ner och såldes till Uppåkra för att finansiera arbetena.

1817 försågs kyrkan med nya större fönster och två strävpelare uppfördes vid den norra sidan. I sin beskrivning över kyrkan från 1828 skriver Johan Åkerman bland annat att hela inredningen nyligen målats med ”perlfärg”, det vill säga ljusst grå oljefärg och enkel marmorering. Trappan till orgelläktaren löpte längs muren vid sidan om den stora gången, samtliga tak var täckta med understruket tegel på öppen läkt.

1841 besiktigade domkyrkoarkitekten Carl Georg Brunius kyrkan. Den norra muren lutade oroväckande. För att hindra kyrkan från att rasa lät han ersätta de två tidigare strävpelarna med den strävpelare som står där idag. Brunius lät även ta upp en igenmurad ingång åt väster och ett fönster åt norr i förhallen. Han såg även till att gravkoret, eller ”den usla inbyggnaden” som han själv kallade det, revs ut ”så att den märkvärdiga kryptan någorlunda återfått sitt ursprungliga skick”.

1891 utfördes en arkeologisk undersökning av professor Oscar Montelius som även upprättade en arbetsbeskrivning över kyrkans restaurering. De äldre träfönstren ersattes med nya av gjutjärn och fönsteröppningarnas smygar och valv murades om så att de blev jämna. Sakristians dörr flyttades till den östra väggen för att möjliggöra ett nytt fönster åt söder. Fem dragbjälkar med ankarjärn som installerats 1776 tvärs genom kyrkorummet för att hålla samman kyrkobyggnadens yttermurar byttes ut mot dragstag i järn. Golven i mitt- och sidoskepp undergöts med betong och belades därefter med victoriaplattor i olika kulörer.

I början på 1900-talet upprättades i två omgångar förslag till ny inredning i kyrkan av arkitekt Henrik Sjöström. Förslagen återkallades dock av församlingen 1919 som istället erhöll om restaureringsprogram från Kungl. Byggnadsstyrelsen, vilket ledde till att Sigurd Curman, dåvarande chef för Byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå, besökte kyrkan. Ett omfattande undersökningsarbete inleddes därefter i syfte att fastställa kyrkans historia och ursprungliga utseende. Vid arbetet medverkade bland annat arkitekt Sten Anjou och professor Otto Rydbeck. Curman och Rydbeck fick 1922 uppdraget att upprätta ett program för kyrkan, vilket de i sin tur lämnade vidare till Anjou, vars undersökningar blev de mest omfattande som utförts av Dalby kyrkas historia.

1936 restaurerades kyrkan invändigt. Bland annat togs kalkmålningarna från 1200-talet i långhusvalven fram och konserverades av konservator Hans Erlandsson i Lund. De äldsta murverken frilades från puts. Efter mycket diskussion valde man att lämna den södra arkadmuren och delar av den norra muren oputsade.

1940–41 restaurerades förhallen av professor Otto Rydbeck, arkitekt Erik Lundberg och stenhuggare Eric Johansson. Samtliga putsytor och fogar av cement knackades ner då dessa förorsakat fuktskador. Fogarna ersattes med kalk och valven slammades med grågul kalk. Golven belades med sandsten och ett nytt altare av sandsten återskapades vid den östra väggen.

1947 hade två stora hål i kyrkans tak uppstått efter en storm. Två år senare upprättade domkyrkoarkitekten Eiler Græbe ett förslag takomläggning med pappad brädning.

1990 utfördes en kopia av den medeltida korstol som finns deponerad på Lunds historiska museum.

2012 restaurerades kyrkan exteriört sedan delar av västverkets pulpettak blåst av. Taket över västverket lades om med tegel och övriga tak och taklag sågs över.

Exteriör

Dalby kyrka skiljer sig avsevärt från de typiska romanska kyrkorna som byggdes i Skåne under 1000-, 1100- och 1200-talen. Av den tidigare biskops- och klosterkyrkan återstår idag knappt hälften. Den komplicerade byggnadshistoriken har medfört att den kompakta kyrkan med dess höga form kan verka svårbegriplig. Av långhuset återstår idag enbart de västra delarna av mittskeppet och det södra sidoskeppet. Tornets västra

vägg var ursprungligen en innervägg i ett bredare torn. Kvar finns även västverket av natursten i tornets nedre del samt vapenhuset i söder.

Kyrkan vilar sannolikt på grundmurar av gråsten. Enbart vapenhuset har markerad skråkantad naturstenssockel. Långhuset är uppfört i nära en meter tjocka skalmurar av tuktad natursten. Tornet och vapenhuset är båda murade i tegel lagt i munkförband. Fasaderna är till största delen spritputsade med vit kalkputs. Vapenhuset och några andra mindre partier bär kvastad puts.

Långhusets sadeltak är valmat åt öster och klätt med enkupigt rött tegel. Klerestoriet är försett med två rundbågiga fönster åt söder och norr. Den östra väggen stöds av två stödpelare som även de är avtäckta med enkupigt rött tegel. Den södra övergår i sidoskeppet som omsluter långhusets sydöstra hörn. Den norra, som är en rest från den rivna kyrkans norra mur, sträcker sig ett par meter österut. Längst ner mot marken syns en fris av rundbågiga blinderingar av sandstenar. Troligen är stenarna återanvända från det rivna koret. Ovanför de två östfönstren finns sekundärt inmurade skulpturer av svartgrå kalksten föreställande ett lejonhuvud och en bladkalk som växer upp ur en rundstav. I marken framför kyrkans östra mur finns en markering för den lektoriemur med halvcirkelformad nisch som uppfördes i kyrkan omkring 1200.

Sidoskeppet åt söder har fyra rundbågiga fönster åt söder och en rundbågig dörr åt öster som leder in till sakristian. En tegelavtäckta stödpelare finns placerad i det sydöstra hörnet.

Kyrkan sedd från väster.

Långhusets norra sida stöds av Brunius strävbåge från 1841 som spänner mot en strävpelare vid kungsgårdens boningshus norr om kyrkan. Strävpelaren kröns av två tinnar med rundbågig dekorationer. I långhusmurens norra del, öster om strävbågen, finns spår i putsen som markerar kyrkans ursprungliga fönster samt arkadbågarna mellan mittskeppet och det rivna norra sidoskeppet.

En strävpelare markerar övergången från långhusets norra fasad till västverket. Nedre delen av västverkets nordvästra och västra sidor är klädda med sandsten. Västportalen är placerad i fasadens mitt. Tympanfältet återger hur Simson kämpar mot lejonet. Västverkets stenparti delas av med två skråkanstlister i höjd med portalens övre kant och dess nedre delar. I den västra fasadens norra del finns en sandstensrelief inmurad föreställande ett lejon. Formen påminner

Brunius strävbåge från 1841 tar spjårn mot kungsgårdens manbyggnad norr om kyrkan.

om de två lejon som finns skulpterade i kapitälet till en av förhallens kolonner. I den södra fasaden finns en relief föreställande en ryttare med svärd och sköld som rider en korpulent häst. Vissa menar att de två relieferna bör ha huggits av stensemästaren Byzantios som huggit kyrkans dopfunt. Den södra fasadens övre del är dekorerad med åtta ankarslutar som bildar årtalen 1734 och 1878. Troligen markerar årtalen tidpunkter för tornets restaurering.

Både västverket och tornet täcks sedan 1883 av plåttak. Tornets takfall vetter åt öster och väster. Gavlarna pryds av tre tinnar åt söder och norr, två vid takfoten och en vid nock. Fasaderna är försedda med ett stort antal ankarslutar. Åt norr, söder och öster finns ljudöppningar som delas upp av sandstenskolonnetter. Kapitälerna åt söder och öster är dekorerade med stänglar och palmetter, medan den norra är cylindrisk nertill och kubisk upptill och är smyckad med bladornament. Ljudöppningarna är sannolikt samtida med tornet i övrigt. Åt väster finns fyra mindre ljudöppningar, vilka tillsammans bildar två lunetter.

Vapenhuset i söder har daterats till sent 1200-talet eller tidigt 1300-tal och är uppfört på fundamentet till västverkets södra torn. Sadeltaket är avtäckt med enkupigt rött tegel. Kyrkans huvudingång är centralt placerad på sydgaveln och omges av blindarkader med två kolonnpar på varje sida. Det västra är hugget i sandsten med dekorativa kapitäl. Kolonnerna har daterats till 1100-talets slut och är därmed sekundära. Det östra kolonnparet är gjutet i betong. Ovanför kyrkporten finns ett par stickbågiga blinderingar och under den östra takfoten syns två kvadratiska blinderingar som markerar två tidigare fönster, vilka kapades när vapenhuset sänktes.

Kyrkorummet sett åt öster.

Interiör

Kyrkan nås via vapenhusets entrédörr åt söder. Vapenhuset har kvadratisk plan med golv av rött tegel som lagts på flatan. Längs väggarna löper låga murade sittbänkar. På den östra och den södra väggen finns avsatser på drygt 2 meters höjd, vilka förmödas markera ett tidigare bjälklag. En stor gravhäll från 1570 som tidigare låg i koret är inmurad i den östra väggen. Hällen föreställer en präst med hustru iklädda renässansdräkter samt fyra barn. I mitten på den norra väggen finns den ursprungliga sydportalen av höörsandsten. Den senmedeltida järnbeslagna dörren leder in till sidoskeppet.

Sidoskeppet delas av från mittskeppet genom fyra arkadbågar. Golvet i sidoskeppet är liksom i det övriga kyrkorummet belagt med rött tegel. Det relativt smala sidoskeppet har bänkar placerade utmed den södra väggen. I det sydöstra hörnet finns rester av ett romanskt sidoaltare. Ovanför den skråkantade altarskivan finns en rundbågig nisch som ursprungligen flankerades av två kolonnetter. Den östra hälften försvann när väggen till sakristian murades upp 1758. Dörren av ek till sakristian består av resterna från ett skåp eller ett skrank och är daterad till 1500-talets första hälft. Dess övre del är genombruten och består av snidade kolonner med trifoliebågar. Den nedre delen är dekorerad med sex fyllningar med snidade ornament. Det bemålade överstycket som hänger strax ovanför dörren har hört till en predikstolsdörr från 1620 och har troligen

utförts av bildhuggaren Jacob Kremberg. De vitkalkade kryssvalven som spänner över sidoskeppet saknar ribbor och har spetsbågiga gördel- och sköldbågar.

Mittskeppet är mer än dubbelt så högt som sidoskeppet och mäter 11,5 meter. Kryssvalvens ribbor är bemålade med viggmönster i rött och vitt, medan sköld- och gördelbågarna är kvadermålade i rött och gråblått. Vid hjässan finns hjärtformade palmettornament och över gördel- och sköldbågarna fyrpassmotiv. Både valven och kalkmålningarna är daterade till 1200-talets mitt eller senare hälft.

Merparten av väggarna är putsade och vitkalkade. Arkadpelarna, muren åt förhallen, högkyrkans mur åt söder samt delar av högkyrkans mur mot norr är oputsade. Klerestoriet utgörs av rundbågiga fönster placerade strax under sköldbågarnas hjässa åt söder och norr. Blindingarna på respektive sida om fönstren utgör det ursprungliga klerestoriets fönster. Strax ovanför arkadpelarnas anfang fäster fem vitmålade tvärgående dragstag som sattes in 1892 som förstärkning av de höga mittskeppsmurarna. I arkadpelaren längst västerut finns en nisch med en kolonn. Troligen har det funnits en pendang till kolonnen i den numera rivna arkadpelaren på motstående sida. Ett kapital som tros ha suttit där förvaras på Lunds historiska museum. Nischkolonnerna liknar de kolonner som i Gamla testamentet beskrivs sitta vid ingången till Salomos tempel, kallade Jakin och Boas. Motsvarande kolonner finns i domkyrkan i Hildesheim, möjligen är det samma byggmästare som uppfört de båda domkyrkorna.

De slutna bänkkvarteren är placerade på ömse sidor om mittgången som leder fram till koret, vilket är beläget et par trappsteg högre än det övriga kyrkorummet. Altaruppsatsen av Johan Ullberg från 1758 hänger mellan två rundbågiga fönster i den östra muren. Ovanför fönstren sitter två romanska konsoler i svartblå kalksten med formen av lejonhuvuden. Troligen kommer de från det rivna koret. I den norra murens oputsade parti syns de igenmurade arkadbågarna som delade av mittskeppet från det norra sidoskeppet. I det nordöstra hörnet står korstolen i ek från 1400-talet och framför den västra arkadbågen hänger predikstolen från 1705. Till höger om altarkranket står klockarstolen som är målad blågrå toner med röda streck. Framför arkadpelaren längst västerut står en kopia av kyrkans medeltida korstol från 1300-talet. Gavlarna är prydda med det danska riksvapnet, vilken gjort att den ibland kallas kungastolen. Originalet förvaras på Lunds universitets historiska museum.

Nischkolonnen i den västra arkadpelaren tros anspela på kolonnerna vid ingången till Salomos tempel.

Förhallen byggdes på 1130-talet. Altaret i nischen i väster rekonstruerades vid en restaurering i början av 1940-talet.

Den stora dopfunten från 1100-talet är placerad på ett halvrunt fundament vid långhusets västra vägg. I murens mittparti fanns under en period en stor portal mot förhallen, vilket idag syns genom att denna del är murad med större och mer fint huggna kvadrar är det omgivande murverket. Två rundbågiga dörröppningar på ömse sidor om dopfunten leder ner till förhallen från 1130-talet som ligger fyra trappsteg lägre än långhuset. Förhallen är välvd med nio kryssvalv som vilar på fyra kolonner och åtta engagerade halvkolonner placerade vid väggarnas pilastrar. De fristående kolonnerna har olika utformning medan halvkolonnerna är likartade med tärningskapitäl med halvcirkelformade sköldar. Den sydvästra är rikast dekorerad av de fyra fristående kolonnerna. På kolonnens platta ligger två motställda lejon, vilka utgör bas för de fyra kopplade kolonnskäften. Kapitålet är dekorerat med fint huggen växtornamentik. På flera av hörnkedjornas sandstenskvadrar finns stenhuggarmärken i form av korstrianglar. Likadana märken finns i Lunds domkyrka vilket tyder på att samme stenmästare arbetat i Dalby. I söder finns en dörr ut till kyrkogården. Tidigare ledde den till det södra av de numera rivna trappornen. I den nordvästra delen finns en brunn samt den igenmurade utgången till det norra trappornet. I en nisch i den östra väggen finns ett altare, rekonstruerat vid restaureringen 1940–41.

Orgelläktaren är placerad ovanför förhallen och nås via en uppgång i tornets norra mur. Läktarbarriären i tornbågen har enkel utformning med gråmålad rundbågig arkad. Läktaren har två nivåer med orgeln placerad på det bakre högre planet. Den

polykromt bemålade barriären till läktarens övre del består av en femdelad arkad med oktagonala kolonner med tärningskapitel och profilerad överliggare. Väggarna är vitputsade bortsett från muren omkring orgeln. Även här finns korstrianglar inhuggna i flera av murens sandstenskvadrar.

En dörr på det lägre läktarplanet leder in till utrymmet under det övre läktarplanet som idag används som förråd. I den västra väggen finns en rundbågig muröppning med fönster i den övre delen. Den kvaderstenshuggna öppningen fungerade tidigare som portal för genomgången till kungsgården. I utrymmets norra del finns torntrappan som leder upp till ett plan av brädor och regler under västverkets pulpettak. Under planet ligger ett stickspånstak över orgelläktarens västra del. En röd plåtdörr i muren åt öster leder in till tornkammaren (tornets första våning). Kraftiga dragbjälkar av bilat timmer går tvärs genom rummet. En enkel trappa leder upp till klockvåning. Långhusvinden nås via en stickbågig muröppning i tornkammaren. Mittskeppets taklag restaurerades 2015 och består av fur och ek från olika tidperioder. Ekdellarna har daterats till omkring 1515.

Inredning och inventarier

Altaret är murat och vitputsat, troligen uppfört i tegel. Altarskivan är tillverkad av kalksten och har konsekrationkors inristade i hörnen samt en nedsänkning i mitten för relikgömma. Skivan är odaterad men har flera inristningar med namn och årtal, bland annat från 1700-talet.

Altaruppsatsen snidades i ek 1758 av bildhuggaren Johan Ullberg. Mittavlan är svartmålad med förgylld text och är försedd med ett stort gotiskt krucifix med gråmålad Kristusfigur och rött kors. Krucifixet flankeras av två spiralvridna kolonner med slingrande vinrankor. Två kvinnoskulpturer står på postament placerade på var sin sida om mittavlan. Den västra symboliserar kärleken och håller en bok i sin utsträckta högra hand och ett hjärta i sin vänstra tryckt mot kroppen. Den högra, som representerar hoppet, håller även den en öppen bok i sin utsträckta hand, och ett ankare i den västra. Det stora överstycket i rött, grått och guld har en oval texttavla i mitten. Små änglar är placerade på postament ovanpå kolonnernas korintiska kapital på ömsom sidor om texttavlan. Änglarna håller i palmblad och passionsredskapen lanser och svampen.

Altarringen har femkantig form med balustrad av sågade balusterdockor som marmoreras i grågula toner. Resterande delar är gråmålade. Knäfallet och överliggaren är klädda i ljusblått tyg.

Dopfunten i hörsandsten tillverkades troligen i mitten av 1100-talet av den gotländske stenhuggeren som konsthistorikern Johnny Roosval gett namnet Byzantios. Den runda foten är försedd med fyra hörnskulpturer: två lejonhuvuden och två mänskliga huvuden. Cuppan är rund och har grund men skarpskuren reliefdekoration med sex medaljonger med olika motiv samt så kallad majuskelinskrift upptill. Huvudmotivet är Johannes döparen som döper Jesus i floden Jordan. Till höger om Jesus, vars nakna kropp omsluts av vågor, står en ängel. Duvan som symboliserar den Heliga Ande svävar över

scenen. Färgfragmenten som syns på cuppan tyder på att funten varit bemålad.

Predikstolen i ek med tillhörande baldakin är placerad i den nordöstra delen av högkyrkan och tillverkades 1705. Korgen är sexsidig och vilar på ett krenelerat kolonnskaff i svart marmor. Korgens fyra fyllningar är försedda med reliefer föreställande de fyra evangelisterna med respektive attribut. Mellan fyllningarna står pilastrar med rödmålad bladdekor och korintiska kapital. Predikstolstrappan går åt öster och har fyllningsförsedd räckle med bladdekor. Räcklet är marmorerat i grågult och fyllningarna målade i rött, grått och blått. Baldakinen är sexsidig och målad i grått, blått, rött och guld i likhet med korgen. I taket hänger en duva och baldakinen kröns av en sköld med Karl XII:s vapen som bärs upp av två änglar. På väggen bakom korgen hänger en förgylld triangel med ett tetragram omgivet av strålgångar.

Den slutna *bänkinredningen* tillkom troligen på 1700-talet men har sedan dess byggts om kraftigt. De fyllningsförsedda dörrarna hör sannolikt till bänkarnas äldsta delar, medan ryggar och sitsar är ombyggda. Gavlarna och dörrar täcks av profilerade krönlister upptill. Bänkarna är marmorerade i blått med ljusgrått i fyllningarna och blå krönlister med röda streck.

Orgeln är byggd av Mårtenssons Orgelfabrik i Lund 1958 och har 23 stämmor fördelade på manual och pedal. Fasaden från 1883 är ritad i nygotisk stil av arkitekt Henrik Sjöström och har formen av en rundbåge med synliga pipor som kröns av ett fyrklöverkors. Den stora bågen i mitten delas in med två rundbågar och en cirkel. Sidorna har rektangulära pipfält med trepassbågar. Bågarna bärs upp av marmorerade kolonner med korintiska kapital. Fasaden är målad i vitt och grått med detaljer i rött och guld.

Dopfunten tillverkades i mitten av 1100-talet och har tillskrivits stenslätaren Byzantios.

Predikstolen och baldakinen är utförda i bemålad ek 1705. Notera kronan och Karl XII:s monogram.

Tornets ena *kyrkklocka* är från mitten av 1300-talet och tillverkad i malm. Klockan bär inskriptionen FRIDERICVS, vilket är namnet på klockgjutaren. Halsen är dekorerad med rundstavar. Den andra *kyrkklockan* tillverkades i malm av M & O Ohlssons Klockgjuteri i Ystad 1954.

Korstolen i grånad ek härrör från 1400-talet och har två platser. Stilen är gotisk och formen mjuk med svängda mellanstycken dekorerade med djurhuvuden, kolonner och små fönster. De raka ryggarna avslutas med skulpterad svängd överdel. Sitsarna har gångjärn och är uppfällbara.

Trätavlan förställande Veronikas svetteduk, det vill säga Jesu ansikte, snidades i ek under 1400-talets slut eller omkring år 1500. Tavlan var ursprungligen bemålad, men är idag trären. Jesus har lockigt hår och skägg samt gloria med breda strålar och fyrpass. Tavlan är sannolikt utförd av en sydsandinavisk verkstad.

Sankt Olofskulpturen i ek är troligen ett nordtyskt arbete, daterat till tidigt 1500-tal. Skulpturen framställer Sankt Olof sittandes i en stol med krona på huvudet och ciborium i sin västra hand. Vid fötterna sitter en krönt drake med lång hals.

Kyrkogård

Dalby kyrkogård består av den gamla kyrkogården som ligger söder och öster om kyrkan samt den nya kyrkogården som ligger på andra sidan landsvägen i söder (Malmövägen).

Den gamla kyrkogården avgränsas i norr av kungsgården som ligger helt in på kyrkan och kyrkogården utan avskiljande staket, samt i nordöst av pastorexpeditionen och församlingshemmet Eginogården. En omkring tio meter bred gräsmatta skiljer kyrkogården från landsvägen i söder, och den östra sidan avgränsas av bycentrets bebyggelse med bland annat den gamla järnaffären.

Fram till att det förbjöds enligt lag år 1815 var det vanligt att låta begrava människor under golvet inne i de svenska kyrkorna. Merparten begravdes dock på kyrkogårdarna där gravplatserna för det mesta bestod av låga gravkullar eller i somliga fall av stenvårdar. Vid utgrävningar av området närmast Dalby kyrka, som tidigare låg under sedan länge rivna delar av kyrkan, påträffades flera stensatta romanska gravar. Öster om kyrkan ligger hällen till vad som tolkats som Harald Hens grav från slutet av 1000-talet. Mer sannolikt är emellertid att det rör sig om hällen till en kanikgrav.

Vid 1700-talets början var den gamla kyrkogården något mindre än idag med en konvex organiskt formad avgränsning åt landsvägen i söder. Avgränsningen åt norr var i stort sett densamma som idag, medan den västra sidan slutade i höjd med vapenhusets västmur. Senare under seklet flyttades kyrkogårdsmuren ett tiotal meter så att den istället löpte i höjd med tornets västfasad. Kyrkogården bestod till största delen av gräs och hade ett mindre antal liggande hällar. Under 1800-talets senare del anlades flera gravplatser med högresta stenvårdar söder och öster om kyrkan. Merparten gravar var

Flygbild över Dalby gamla kyrkogård sedd från sydost. Till höger i bild skymtar Eginogården och till vänster syns bårhuset. Väster och norr om kyrkan ligger Dalby kungsgård. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

gräsbevuxna utan markerad inramning, medan somliga omgärdades av låga trä- eller järnstaket. Vid seklets slut och 1900-talets början fick kyrkogården en striktare rutnätsindelning med grusade gravplatser som ramades in av låga häckar. I samband med uppförandet av bårhuset i slutet av 1960-talet utvidgades kyrkogården ett tiotal meter åt väster med gräsbevuxna ytor.

Den gamla kyrkogården lutar kraftigt söderut och karaktäriseras idag av grusade gångar och gravar, vilka omgärdas av låga formklippta buxbomshäckar. Gångsystemet har behållit sina huvudaxlar med ingångar från bycentret i öster, landsvägen i söder och från parkeringsplatsen mellan Eginogården och kungsgårdens kryddträdgård i norr. Ett antal högre städsegröna växer som tuja, en och sockertoppsgran bryter upp den i övrigt lågt hållna växtligheten. Framför vapenhuset står en hängask som sannolikt planterades på 1800-talet.

Den nya kyrkogården som anlades omkring 1915 på andra sidan Malmövägen omgärdas av en trädkrans och en bokhäck. Norra delen, vilken är den äldsta, är strikt rutnätsindelad med grusade gravar som omges av låga häckar eller stensatta kanter. Kyrkogården utvidgades söderut i slutet på 1960-talet. På nya kyrkogården finns bland annat askgravlund, minneslund, kistlund och askgravplats. Sydvästra delen utgörs främst av gräsbevuxna ytor.

Byggnader på kyrkogården

Sydväst om kyrkan står bårhuset vilket uppfördes i slutet av 1960-talet efter ritningar av domkyrkoarkitekten Eiler Græbe. Byggnaden har vitputsade fasader, runda spröj-

sade fönster och helvalmade tak avtäckta med bäversvanstegel. I östra delen av nya kyrkogården finns en ekonomibyggnad som uppfördes omkring 1970 efter ritningar av arkitekt Olle Hansson i Malmö.

Kulturhistorisk karaktärisering för Dalby kyrkoanläggning

Dalby brukar omnämnas som den äldsta stående stenkyrkan i Norden. Förutom dess höga ålder har en lång rad händelser ägt rum som tillsammans bidragit till att forma det komplexa byggnadsverket och dess historia. Dalby hör till den lilla grupp svenska kyrkor som anses fullständigt unika, såväl ur ett nationellt som ur ett nordeuropeiskt perspektiv.

Kyrkan uppfördes 1060 som domkyrka på initiativ av kung Sven Estridsson i form av en treskeppig basilika, och fungerade därefter som biskopssäte åt den tyske biskopen Eginio tills dess att han övertog sätet i Lund då den engelske biskopen Henrik avlidit. Det faktum att Dalby kyrka först fungerade som domkyrka i Dalby stift och under slutet av 1000-talet som domkyrka för Lunds stift, ger den en särskild position i stiftets historia och den nordiska kyrkoorganisationens utveckling. Sannolikt var det funktionen som domkyrka som gjorde att basilikan i Dalby byggdes så pass mycket större än andra basilikor från 1000-talet.

Några decennier efter att Eginio flyttade till Lund (1066) bildade prästerna i Dalby ett korherresamfund och antog agustinerregeln. Dalby omvandlades därmed till klosterkyrka och den stora klosteranläggningen som växte fram intill kyrkan spelade en avgörande roll för kyrkans utveckling under medeltiden. Inte minst genom att kyrkorummet delades av med församlingskyrka i väster och klosterkyrka i koret bakom lektoriemuren i öster. Kyrkan förbands med kungsgården i väster via en svalgång vilken ledde till vad som tolkats som en kungliga loge över kyrkans förhall. I gudstjänstrummet manifesterade sig således både den världsliga maktens kontroll genom kungens närvaro, och kyrkans och den andliga makten genom agustinerbröderna i det avskilda koret. Dalby kyrka illustrerar på så vis ett större historiskt sammanhang och de maktstrukturer som präglade det medeltida samhället. Klostret var i sig en viktig komponent i det danska klosterväsendet och var vid medeltidens slut ett av landets rikaste med 450 gårdar i sin ägo. Det har tidigare även ansetts av den så kallade Dalbyboken, Danmarks äldsta liturgiska skrift, ska ha tillkommit i klostret.

Trots att stora delar av den ursprungliga kyrkobyggnaden inte längre finns kvar visar arkeologiska undersökningar, byggnadstekniken och de högtstående romanska stenskulpturerna att kyrkan tål att jämföras med samtidens kontinentala byggnadsverk. Tydligast framträder de byggnadshistoriska värdena i kyrkomurarnas

äldsta delar med sidoaltaret, nischkolonnen, förhallen och västverket med portal. Förhallens ribblösa valv av tuffsten är vid sidan av valven i lundadomens krypta de äldsta bevarade kryssvalven i Skåne och troligen i hela Danmark. Kolonnernas stenhuggerier visar på högtstående hantverkstekniskt kunnande med unika konsthistoriska värden. Tillsammans med de byggnads- och konsthistoriska värdena är de arkitektoniska kvaliteterna så höga att förhallen i Dalby betecknas som ett av nordens främsta exempel på högromansk arkitektur. Trots att förhallen genomgått vissa förändringar sedan den byggdes för omkring 900 år sedan ger den möjlighet för dagens kyrkbesökare att få uppleva ett romanskt kyrkorum.

Nischkolonnen i mittskeppets västra arkadpelare utgör en av kyrkans mest symboliskt laddade komponenter. Tillsammans med den förmodade pendangen i norr skapar den samtidigt en pedagogisk ingång till förståelsen för det medeltida kyrkorummets gestaltning. Även långhusvalven är av stort kulturhistoriskt intresse och då inte minst dess samtida målningar från mitten på 1200-talet, vars hjärtformade ornament i hjässan anses vara de äldsta i sitt slag i Skåne. Kyrkans sydportal finns ännu bevarad i muren mot vapenhuset och i dörrhålet hänger en medeltida plåtbeslagen dörr, en dörrtyp som sällan bevarats till våra dagar.

Utöver de delar som ännu har kvar sina ursprungliga placeringar i byggnaden finns flertalet återanvända detaljer vilka flyttats då delar av kyrkan rivits. Till dessa hör bland annat vapenhusets sandstenskolonetter och bildstenarna i västverket samt konsolerna på in- och utsidan av i mittskeppets östra vägg.

En del skulpturstenar och fasta föremål som funnits i Dalby kyrka förvaras idag på Lunds historiska museum. Trots detta finns ännu flera delar av kyrkans fasta och lösa inredning kvar i kyrkan, med höga kulturhistoriska och konstnärliga värden vilka bidrar till förståelsen av dess historia. Ett av de främsta föremålen är den stora dopfunten från mitten av 1100-talet som anses vara en av Skånes äldsta. Funten med dess skarpskurna tvåplansrelief tros vara ett tidigt verk av den välkände gotländske stenmästaren kallad Byzantios. Funten är således en konsthistoriskt viktig del i arvet från den romanska kyrkobyggnadsepoken. Vidare utmärker sig den gotiska korstolen i ek från 1400-talet, sakristians ekdörr från 1500-talet och klockarbänken från 1700-talet. Även den övriga bänkinredningen, som troligen innehåller delar från 1700-talet, är kulturhistoriskt värdefull.

Trots att domkyrkoarkitekterna Wåhlin och Brunius båda menade att Ullbergs 1700-talsaltaruppsats var ”så illa tecknad och så uselt utförd, att en liten landsortskyrka skulle därav vanprydas”, betraktas den idag som ett betydelsefullt exempel på den tidens bildhuggeri. I kyrkorummet finns även medeltida träsniderier som tillsammans bidrar till upplevelsen av det medeltida kyrkorummet. Till dessa hör Sankt Olofskulpturen och reliefen föreställande Veronikas svetteduk, vilka båda tillkom under tidigt 1500-tal. Kyrkklockan från 1300-talet är en av stiftets äldsta klockor som fortfarande är i bruk.

Dalby kyrka och kungsgård dominerar byns västra del intill det gamla sockencentrat som genom sitt äldre byggnadsbestånd och bevarade bebyggelsestruktur behållit

karaktären av historisk centralort. Men sin storslagna placering på Romeleåsens utlöpare bildar kyrkan och kungsgårdskomplexet fond åt det flacka landskapet åt Malmö och Lund i väster. Kyrkogården har flera äldre kulturhistoriskt värdefulla gravplatser, inte minst den häll som enligt traditionen ska ha tillhört Estridsons son kung Harald Hen, död 1080. Kyrkogården med sin vida utsikt över lundasläppen samt parklandskapet i anslutning till kungsgården bidrar väsentligt till platsens kulturhistoriska värden och historiska karaktär.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Dalby kyrka är ur nationellt såväl som nordeuropeiskt perspektiv en unik byggnad, med en betydande roll för den skandinaviska kyrkobyggnadskonstens och kyrkoorganisationens utveckling och historia. Vid en internationell jämförelse framstår klostret och kyrkan med sin tidigare funktion som klosterkyrka som ett av få välbevarade objekt från tidsperioden. Komplexet har därmed även en roll i det nordeuropeiska klosterväsendets historia, vilket bör beaktas vid alla större förändringar av anläggningen och dess omgivning.
- Kyrkans äldre murverk i långhus, sidoskepp, torn och förhall är några av de äldsta exemplen på medeltida byggnadskonst i landet och en mycket värdefull byggnadsarkeologisk kunskapskälla som bör värnas.
- Förhallen utgör ett av nordens främsta exempel på romansk arkitektur med unika arkitektoniska och arkitekturhistoriska värden.
- Dalby kyrka utgör tillsammans med den gamla klosteranläggningen, senare kungsgården, en unik bebyggelsemiljö med mycket höga värden.
- Kyrkogården har flera kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar som bör behandlas med särskild varsamhet. De äldre gångstrukturerna, regelbundet formade kvarter med buxbomsinramningar, grusgravar, grusgångar och häckar bör bevaras.
- Trots att det utförts omfattande arkeologisk och byggnadshistorisk forskning kring Dalby kyrka finns intresse för fler och fördjupade undersökningar.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen.

Dalby kyrka och kyrkogården skyddas som fornminne enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Borgehammar, S, Wienberg, J (red.): *Locus celebris – Dalby kyrka, kloster och gård*, Maktadam förlag, Halmstad 2012.

Dahlberg, M (red.): *Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria*, Riksantikvarieämbetet 2008.

Dahlberg, M (red.): *Skåne: Landskapets kyrkor*, Riksantikvarieämbetet 2015.

Fernlund, S: *Kyrkor i Skåne – en kulturhistoria*, Lund 1980.

Ranby, C, Wikerstål, E: *Underhållsplan för Dalby kyrka* (2009-06-26), Wikerstål arkitekter AB, Helsingborg.

Ranby, C: *Skånes kyrkor – en kulturhistorisk resa genom 1000 år*, Historiska media, Riga 2014.

Riksantikvarieämbetet, Fornsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, hämtad 2015-12-05.

Regionmuseet Kristianstad, Lund, Topografiskt arkiv.

Antikvarisktopografiska arkivet, Stockholm.

Länsstyrelsen Skåne: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/lund/Pages/Hardeberga-Arendala-Dalby-Skrylle-Hallestad.aspx>, hämtad 2015-12-07.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2015-11-30

Medverkande vid fältinventeringen: Max Laserna samt Martin Cruce (kontraktsprost och församlingssherde) och Stefan Måsbäck (kanslichef)

Kulturhistorisk karakteristik och rekommendationer: Max Laserna

Rapportsammanställning och foto (där inte annat anges): Max Laserna

Kvalitetsgranskning: Henrik Nilsson, byggnadsantikvarie

Färdigställd: 2016-02-15

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk – natursten, kalksten, Murverk – natursten, sandsten, Murverk – natursten, granit, Murverk – natursten, råsten, Murverk – tegel, vendisktförband, Murverk – tegel, munkförband

Fasadmaterial: Puts – kalkputs, Puts -spritputs

Fasadkulör: Vit

Takform: Sadeltak, Torntak, Pulpettak

Taktäckningsmaterial: Lertegel – strängpressade enkupiga,

Antal våningar: 1, vind – oinredd,

Byggnadsdel: Kor – öster, Kor – fullbrett, Torn – västtorn